

Seijst

Uitgave van het Zeister Historisch Genootschap

2018-III

Zaterdag 8 september

Open Monumentendag 2018

Thema Europa

Seijst

*Bulletin ter bevordering van de kennis
van de geschiedenis van Zeist*

ISSN 1383-2867

Verschijnt 4x per jaar.

Jaargang 48 nummer 3. September 2018.

Drukwerk: Drukkerij Gregorius, Utrecht.

REDACTIECOMMISSIE

H. Beudeker, D. van de Kamp, mw. Fl. de Vrijer en mw. M. Wagenaar, redacteuren en J.P. van 't Sant, hoofdredacteur.

VORMGEVING

M. Slappendel

REDACTIEADRES

Postadres: Postbus 342, 3700 AH Zeist

E-mail: info@zhg.nl

BIJDRAGEN AUTEURS

Informatie over het aanleveren van kopij:
www.zhg.nl

LEDENADMINISTRATIE

Aanmeldingen van nieuwe donateurs en adreswijzigingen kunnen schriftelijk worden gemeld via Postbus 342, 3700 AH Zeist. Het kan ook via het e-mailadres: info@zhg.nl.

IBAN: NL95 INGB 0003 8403 83

WEBSITE

www.zhg.nl

Legaat of lijfrenteschenking:

ANBI-beschikking

nummer 55 537

Open Monumentendag 2018

Ten Geleide

Voor u ligt het Open Monumentendag (OMD) nummer van Seijst 2018. Al vele jaren is het gebruikelijk dat het derde nummer van het jaar geheel gewijd aan OMD. De betekenis van het landelijk thema 'In Europa' en de uitwerking daarvan voor Zeist wordt door zowel Ria Efdée, de auteur van de hoofdtekst als door wethouder Marcel Fluitman in zijn voorwoord verwoord.

Ook dit jaar heeft het Zeister Historisch Genootschap (ZHG) zijn bijdrage aan de OMD kunnen leveren en daar zijn we erg blij mee. Het is immers onze doelstelling om de geschiedenis van Zeist te onderzoeken, te bevorderen en in ruime kring te verbreiden. Het ZHG participeert daarom in de commissie OMD, verzorgt mede zowel historische als hedendaagse foto's en heeft de eindredactie van alles wat in Seijst verschijnt.

Voor de verbreiding van de geschiedenis zijn we blij met de financiële bijdrage van de commissie OMD die het mogelijk maakt om extra exemplaren van deze Seijst te laten drukken voor de gratis verspreiding onder de Zeister inwoners. Zo komt dit nummer van Seijst niet alleen bij onze trouwe donateurs onder ogen maar ook bij vele anderen.

U, lezer van deze uitgave: indien u nog geen donateur van het ZHG bent, wilt U dan overwegen het te worden? Voor minimaal €18 per jaar ontvangt U vier nummers van ons blad Seijst waarin vele kleine en grote verhalen iets van de geschiedenis van Zeist belichten. Door donateursbijdragen kunnen we nog andere projecten uitvoeren: het Historisch Café, lezingen, excursies, tentoonstellingen en filmvoorstellingen. Voor verdere informatie zie ook onze website: www.zhg.nl.

Met het lezen van dit nummer van Seijst en het bezoeken van de diverse onderdelen van de OMD ziet u een heel stuk geschiedenis van Zeist 'levend' worden.

Alle lezers van dit blad wens ik een mooie en interessante Open Monumentendag 2018 toe.

Zeister Historisch Genootschap
Flora de Vrijer, voorzitter

Voorwoord

Het Europese Jaar van het Cultureel Erfgoed benadrukt culturele verbindingen tussen de Europese landen en wordt ook door de gemeente Zeist en provincie Utrecht omarmd als extra kans onze historie en ons erfgoed op de kaart te zetten. Het accent ligt op internationale architectuurstromingen, bodemvondsten, cultuurlandschappen, wederzijdse inspiratie in toegepaste kunsten en uitwisseling van kennis. Er is in het bijzonder aandacht voor de historische context waarin monumenten zijn gebouwd en gebruikt.

In Zeist zijn veel Europese sporen te vinden. Zeist kent een sterke traditie in gastvrijheid, zorg en hulpverlening. Vanaf de vestiging van Cisterciënzers (Rijnwijk en nu in Orval (België)), leden van de Evangelische Broedergemeente vanuit Herrnhut in Saksen (Duitsland) tot vluchtelingen uit onder meer Syrië (Kamp Zeist) heeft ook dat het gezicht van Zeist bepaald. Daarnaast was het Napoleontische legerkamp van betekenis voor de ontwikkeling van Austerlitz en deed de zeepfabriek van de uit Duitsland geïmmigreerde industrieel Christoph Pleines Den Dolder groeien. Vliegveld Soesterberg, nu het prachtige

Park met het Nationaal Militair Museum, heeft vele decennia een rol gespeeld in de Europese luchtverdediging tijdens de Koude Oorlog.

De erfgoedpartners binnen het Geheugen van Zeist presenteren op Open Monumentendag met elkaar daarom een veelzijdig programma. De Open Monumentendag maakt deel uit van het Historisch Weekend Zeist, onder meer op en om ons prachtige Slot Zeist. Als gemeente zijn we erg blij met dit initiatief; het bevestigt de unieke kansen van goede samenwerking om ook zo het bijzondere verhaal van Zeist bij bewoners, bedrijven en bezoekers extra onder de aandacht te brengen.

Dank vooral aan alle betrokkenen voor de realisatie. Alle bezoekers van Open Monumentendag 2018 aan het groene, gastvrije, gezellige en vooral ook zo historische Zeist wens ik een leerzame, inspirerende dag.

Marcel Fluitman
Wethouder Zorg, Welzijn, Kunst, Cultuur en Dienstverlening

Programma

Programma Open Monumentendag zaterdag 8 september 2018

Open Monumentendag maakt samen met de Historische Doedag deel uit van het Historisch Weekend Zeist 2018.

In het kader van Nationale Orgeldag houdt stadsorganist Willem H. Boog op Open Monumentendag de derde Zeister Orgeltoer.

Programmawijzigingen staan op www.geheugenvanzeist.nl en op www.openmonumentendag.nl.

Oude Kerk, 1e Dorpsstraat 1, Zeist

11.00 - 16.00 uur. Rondleidingen.

- Kleine tentoonstelling bezoek Lodewijk XIV.

Slot Zeist, Zinzendorfflaan 1, Zeist

Rondleidingen:

11.00 uur. Door het interieur van het Slot.

14.30 uur. Langs het exterieur en door de tuinen van het Slot.

- B. en W.-kamer, gelegen in de linker Slotvleugel: 11.00 - 16.00 uur. De Zilver-Kamer: zien en voelen, uitleg over de aanwezige objecten (zie het betreffende kader hieronder).

- B. en W.-kamer, gelegen in de linker Slotvleugel: 11.00 uur, 14.00 uur en 15.30 uur. Workshop door Issabella van Baaren over interieurstijlen Lodewijk XIV, barok, empire en art nouveau (zie het betreffende kader hieronder).

Voor consumpties kunt u terecht in de brasserie van Slot Zeist.

Evangelische Broedergemeente, Zusterplein, Zeist

- 11.00 - 16.00 uur. Openstelling kerk; rondleidingen langs de panden aan het Broeder- en Zusterplein.
- 11.00 - 16.00 uur. Openstelling Museum Het Hernhutter Huis, Lageweg 27.

Atelier JuJu, edelsmid Juliette Kleinhaus, Karpervijver tegenover nr. 9, Zeist

- 11.00 - 16.00 uur. Demonstratie edelsmeden en uitleg over de ambachten binnen de Evangelische Broedergemeente (zie het betreffende kader hieronder).

Oude Algemene Begraafplaats, Bergweg 21-23, Zeist

- 11.30 en 13.30 uur. Rondleiding. Start bij het poortgebouw.

Austerlitz, Oude Postweg 137, Austerlitz

- 11.00–16.00 uur. Tentoonstelling archeologische vondsten Kamp Austerlitz. Uitleg door werkgroep Austerlitz.
- Rondleidingen:
11.30 uur. Langs de resten van het Franse Kamp.
13.00 uur. Wat zit er nog in de grond? Mogelijke archeologische vondsten en structuren.
15.00 uur. Erfgoed in het dorp Austerlitz.
De rondleidingen starten bij Oude Postweg 137.

Voor consumpties kunt u terecht bij eetcafé Ouwekamp aan de Oude Postweg 144.

Vliegbasis Soesterberg, Entree 4, in de hoek van de Hertenaan voor nr. 21, Den Dolder

- 11.00 - 16.00 uur. Bezoek voormalige militaire bouwwerken met uitleg door gidsen van het Utrechts Landschap. Startpunt: Shelter 611, direct na Entree 4 te vinden in het sheltergebied.

Vanwege de kwetsbaarheid van dit bijzondere natuurgebied gelden enkele belangrijke regels:

Honden zijn niet toegestaan op Park Vliegbasis Soesterberg, ook niet aangelijnd.

Om de natuur te respecteren is betreding buiten de paden en wegen op het terrein niet toegestaan.

Het gebied is alleen toegankelijk tussen zonsopgang en zonsondergang.

Stationsgebouw Den Dolder, Dolderseweg 148a, Den Dolder

- 11.00 - 16.00 uur. Ontvangst en uitleg door gebruikers stationsgebouw; tentoonstelling 'Station en Den Dolder' door Historische vereniging Den Dolder.
- 11.30 uur en 14.00 uur. Rondleidingen door Den Dolder o.l.v. gidsen van het Gilde Zeist en de Historische Vereniging Den Dolder. De rondleidingen langs de bijzondere monumenten van Den Dolder starten vanuit het mini-café van de Bijzondere Eetfabriek in het stationsgebouw.

- 11.00 - 16.00 uur. Presentatie van taartjes uit de Bijzondere Eetfabriek; consumpties verkrijgbaar.

Programma Derde Zeister Orgeltoer

In Zeist, Austerlitz en Den Dolder zijn vier kerken geopend. U kunt de kerken en de orgels bekijken en beluisteren tijdens de derde Zeister Orgeltoer door de Zeister stadsorganist Willem Harold Boog. Samen met de trompettisten Anita van Soest en Milan Blauwendraat verzorgt hij vier concerten. Op het programma staan werken van Charpentier, Bach, Ketting, Händel, Clodomir, Stanley, Neruda, Zwart, Mendelssohn, Boog en Dubois. Aansluitend aan de concerten is er een orgelbezoeking mogelijk (binnenwerk van het orgel en de speeltafel).

- 10.00 uur. Christelijke Gereformeerde kerk, Bergweg 32, Zeist. Van den Heuvel-orgel.
- 12.00 uur. Maria Christinakerk, Dolderseweg 123a, Den Dolder, Vierdag-orgel.
- 14.00 uur. De Hoeksteen, Oude Postweg 112, Austerlitz, Streichert-orgel.
- 16.00 uur. Oosterkerk, Woudenbergseweg 44, Zeist. Romantisch Flentrop-orgel.
Toegang: gratis.

Programma Historische Doe-dag, zondag 9 september 2018

- 12.00 - 17.00 uur Slot Zeist, Zuster- en Broederplein. Gevarieerd programma met activiteiten als draaimolen, Oud-Hollandse spelletjes, oude ambachten en er worden historische personages uitgebeeld. Kinderen kunnen speuren en verschillende workshops volgen. Nadere informatie op www.geheugen-vanzeist.nl.

**Manicureset in etui,
begin 20e eeuw,
gemaakt door Van
Kempen en Begeer.**

FOTO STICHTING ZILVER-
KAMER

**Zilveren couvert met
bladmotief, eer-
ste helft 20e eeuw,
gemaakt door Van
Kempen en Begeer.**

FOTO STICHTING ZILVER-
KAMER

Seijst
2018
II-62

Zilver-Kamer

De Stichting Zilver-Kamer wil de verbondenheid met de Zeister zilverindustrie levend houden door onder andere exposities, publicaties en lezingen.

In de periode 1764-1853 waren er ambachtelijk werkende zilversmeden actief in de Zeister Broedergemeente. Tussen 1904 en 1985 werd de zilverindustrie belangrijk voor Zeist, zowel op economisch, stedenbouwkundig als op maatschappelijk gebied. Decennia lang was ze de grootste werkgever in Zeist. Bekende fabrieksnamen zijn Gerritsen en Van Kempen (in 1960 voortgezet als Van Kempen en Begeer), Gero en Sola en - sinds 1942 - de zilver- en medaillefabriek van W. van Veluw bv aan de Woudenbergseweg. Van Kempen en Begeer en Gero zijn

uit Zeist verdwenen. Sola heeft in haar overlevingsstrategie haar productie naar het buitenland verplaatst en in het fabrieksgebouw aan de Van Reenenweg een succesvolle verkoophal geopend. De Zeister zilverfabrieken hadden befaamde ontwerpers die ieder in hun eigen stijl werkten, geïnspireerd door het tijdvak van hun werkzame leven. De Stichting Zilver-Kamer is in 2005 opgericht door de broers Johan Conrad (Joop) en Johannes Hendrik (Hans) Steenbeek. De Zilver-Kamer exposeert tijdens Open Monumentendag van 11.00 tot 16.00 uur in de B. en W. kamer van Slot Zeist. U kunt objecten zien, voelen en krijgt uitleg.

Issabella Interiors

In de B en W-kamer van Slot Zeist geeft Issabella van Baaren, eigenaar van Issabella Interiors uit Bilthoven, tijdens Open Monumentendag een workshop over het herkennen van historische interieurstijlen en materiaalgebruik. Zij heeft een passie voor het (her)inrichten van historische interieurs. Tijdens de workshop krijgt u een

korte uiteenzetting over historische interieurs, maar u gaat ook zelf aan de slag. Ter ondersteuning zal er veel beeldmateriaal aanwezig zijn. Na afloop krijgt u een kleine brochure mee. Kortom, uw kennis wordt getest, maar u gaat ook met verrijkende informatie naar huis. De workshop duurt 25 minuten en is kosteloos en vindt plaats om 11.00, 14.00 en 15.30 uur.

Onder andere worden empirestijl, en materiaalgebruik in een interieurworkshop op de Open Monumentendag behandeld.

FOTO FLORA DE VRIJER

(Dit geldt voor alle illustraties, tenzij anders vermeld)

Atelier JuJu

Tegenover het pand Karpervijver nr. 9 zit Juliette Kleinhans de ambachtelijke traditie van de Evangelische Broedergemeente voort. In een atelier aan de achterzijde van het Broederplein oefent ze het ambacht van edelsmid uit. Zij heeft de vakopleiding in Schoonhoven gedaan. Ju-

liette heeft haar eigen sieradenlijn maar werkt ook graag in opdracht aan sieraden in goud en zilver, gecombineerd met edelstenen of parels. Tijdens de Open Monumentendag op 8 september geeft zij in haar atelier demonstraties voor het publiek en vertelt ze over de ambachtsgeschiedenis van de Broedergemeente.

Juliette Kleinhans aan het werk in haar atelier.

Door Juliette Kleinhans gemaakt sieraad.

Thema Europa

In het Europese Jaar van het Cultureel Erfgoed wordt in heel Europa stilgestaan bij de gemeenschappelijke geschiedenis en het culturele erfgoed. Open Monumentendag 2018 heeft daarom als uitgangspunt 'In Europa'. Europese volkeren hebben eeuwenlang elkaar verdreven of onderworpen. Ook hebben ze elkaar opgezocht om verbonden te sluiten, om handel te drijven en om kennis uit te wisselen. Juist omdat elk volk, elk land en elke cultuur iets te bieden had wat de ander niet had.

Ons land werd geciviliseerd door de Romeinen, geplunderd door de Noormannen, bezet door de Spanjaarden, ingelijfd door de Fransen en maakte vijf jaar deel uit van het Duitse 'Dritte Reich'. Maar we dreven ook volop handel, werden schatrijk, sloten vredesakkoorden, namen honderduizenden vluchtelingen op en werden een vrijhaven voor vrijdenkers. Onze vorsten en adel sloten 'grensoverschrijdende' huwelijken, met alle culturele uitwisseling van dien.

Sinds de Tweede Wereldoorlog is het besef gegroeid dat ons gemeenschappelijke Europese erfgoed landen en volkeren bindt. Het accent van de Open Monumentendag 2018 ligt op wat ons bindt zoals internationale architectuurstromingen, bodemvondsten, cultuurlandschappen, handelsroutes, migratie, internationale verdragen, transport, wederzijdse inspiratie in toegepaste kunsten en uitwisseling van kennis en wetenschap. Maar er is ook aandacht voor de historische context waarin monumenten zijn gebouwd en gebruikt.

We volgen binnen de gemeente Zeist de voetstappen van onder andere Lodewijk XIV, Willem Adriaan I van Nassau-Odijk, maar ook van de uit Duitsland geïmmigreerde industrieel Christoph Pleines. Daarbij ontdekken we de invloed van Europese stromingen in architectuur en interieur. We kijken ook naar de sporen van het leger van Napoleon in Austerlitz en naar de ontwikkelingen op vliegveld Soesterberg in het kader van de Europese verdediging ten tijde van de Koude Oorlog.

EUROPESE BOUWSTIJLEN

Ingrijpende gebeurtenissen in de maatschappij, zoals revoluties, oorlogen of rampen, veranderingen in regeringsvorm maar ook nieuwe technische ontwikkelingen beïnvloeden ons leven. Ze bepalen de tijdgeest die tot uitdrukking komt in onder andere kunst en architectuur. Dat geldt niet alleen in

Nederland maar overal. Contacten en communicatie brengen de tijdgeest gemakkelijk over landsgrenzen heen. Al zijn we wereldburgers, toch hebben Nederlanders de sterkste binding met de landen in Europa. Dat is historisch zo gegroeid door het verkeer over land en water. Het algemeen deelnemen aan het luchtverkeer is pas de laatste veertig jaar ingeburgerd.

Binnen Europa zijn tijdstromin-

gen als romaans, gotiek* (woorden met een * aangegeven worden in de Woordenlijst achterin verklaard) renaissance, barok, romantiek, classicisme* en art nouveau* bekende begrippen, al zijn de tijdgrenzen niet hard en bestaan er regionale varianten. De kenmerken van een stroming zien we in bouwwerken en kunst in heel Europa terug. Dat geeft de Europeanen een gezamenlijke identiteit. Het zoeken naar

overeenkomstige stijlkenmerken uit het verleden doet ons beseffen, en ook verwonderen, welke contacten er hebben bestaan en hoe de stijlbeïnvloeding is verlopen.

In de gemeente Zeist zijn kenmerken uit verschillende periodes in monumenten te vinden. Die eigenschappen verbinden het monumentaal erfgoed van ons met dat elders in Europa. Alle reden om naar de stijlkenmerken in onze monumenten te zoeken.

Romaanse stijl, gotiek, en neogotiek.

De Oude Kerk, 1e Dorpsstraat 1

De oudste sporen en kenmerken van bouwkunst vinden we bij de Oude Kerk, die op een zandheuvel uit de ijstijd ligt. Na, waarschijnlijk, één of meer houten voorgangers uit de vroege middeleeuwen werd omstreeks 1180 een romaanse kerk gebouwd. Deze was vervaardigd uit tufsteen, afkomstig uit de Eifel in Duitsland. De romaanse stijl, een benaming uit de 19e eeuw, ontstond in Europa in de tweede helft van de 10e eeuw. Deze stijl kwam in de 11^e eeuw vanuit het Heilige Roomse Rijk in de Nederlandse gebieden. In dit Rijk zijn van oorsprong Germaanse gebieden verbonden met landen die een uit het Latijn voortgekomen romaanse taal hebben (Italië, Bourgondië). De sobere bouwstijl met gebruikmaking van steen, rondbogige deur- en lichtopeningen, een vlak houten dak en rechte koorafsluiting is in de 11^e eeuw vanuit de romaanse landen geïmporteerd en

voornamelijk toegepast in de kerkbouw. Die stond in de Nederlanden onder invloed van het aartsbisdom Keulen.

In de 12^e en 13^e eeuw menen theologen in Italië dat de mens als doel heeft het 'opgaan in en tot God'. Dat wordt in de stijl van de gotiek vertaald met hoog opgaande bouwwerken, gericht naar het bovenaardse. De rondbogen uit de romaanse tijd worden vervangen door spitsbogen, als een stilering van naar boven gerichte biddende handen. De muur verloor door de vele en hoge ramen haar dragende functie. Daarom worden de verticale krachten door steunberen aan de buitenzijde en zo rank mogelijke zuilen in het interieur opgevangen. In de voor gewel-

ven toegepaste kruisribben wordt de spitsboog ook gebruikt. De Oude Kerk in Zeist werd in de 14^e-15^e eeuw in gotische stijl verbouwd. Voor de ophoging van het koor moest het kerkdak omhoog. Zowel schip als koor kregen waarschijnlijk een gewelfd houten plafond.

Na de reformatie werd aan de noordwestkant van de kerk een consistorie* gebouwd, voor vergaderingen van de kerkenraad. Het hoogaltaar verviel en de preekstoel kwam tegen de noordwestmuur binnen een dooptuin* te staan. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) en de Franse tijd (1795-1813) werd de toren waarschijnlijk verwoest en opnieuw opgetrokken op het tufstenen, romaanse onderstuk.

Voor de verhoging van het dak van de Oude Kerk en het aanbrennen van de gotische raampartijen zijn de zijmuren versterkt met steunberen.

De toren van de Oude Kerk in Zeist is sinds 1798 gemeentelijk eigendom. Dat is een gevolg van een wet van Napoleon (1769-1821), die vond dat kerktorens een militaire functie hadden (uitkijkpost) en bij calamiteiten ook door de burgerlijke overheid moesten worden gebruikt (als alarmklok en als schuilplaats bij hoog water).

In het tussengelegen Rampjaar 1672 diende de Oude Kerk korte tijd als paardenstal voor het leger van Lodewijk XIV (1638-1715). Hoe het de kerk na het verblijf van Lodewijk XIV is vergaan is in nevelen gehuld. Met de komst van Willem Adriaan I van Nassau-Odijk (1632-1705) naar Zeist in 1677 en de bouw van het Slot zal voor het aanzien van de Oude Kerk een betere tijd zijn aangebroken. Zijn zoon Lodewijk Adriaan (1670-1742) is in de kerk begraven.

De Oude Kerk en Lodewijk XIV in 1672

In het Rampjaar 1672 beleefden het dorp Zeist en de Oude Kerk een bijzondere zomer. Door oorlogsdreiging van de kant van zowel Engeland als Frankrijk, Keulen en Munster kwam de Gouden Eeuw bruto ten einde. In april 1672 werd de Republiek der Verenigde Nederlanden de oorlog verklaard. Op zee hield de vloot onder aanvoering van Michiel Adriaansz. de Ruyter (1606-1676) de Engelsen in bedwang. In de loop van juni werd het Staatse leger, onder aanvoering van stadhouder en generaal Willem III (1650-1702), door het Franse leger onder de voet gelopen en achter de Hollandse Waterlinie gedreven. Het Franse leger bereikte op 18 juni, op doortocht naar Holland, de stad Utrecht. De hoofdmacht van het Franse leger werd in

Zeist gelegerd. Van der Aa schrijft in 1851 in zijn *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden* dat de hele heide bij Zeist met tenten bezet was, 'in onderscheidende straten verdeeld, bezet met winkels en overvloedig van allerlei verversingen voorzien'. Koning Lodewijk XIV die een paar dagen later arriveerde, verbleef in het Schoutenhuis dat ten noorden van de Oude Kerk lag. Slot Zeist was in 1672 nog niet gebouwd. Het Schoutenhuis was in de 19^e eeuw bekend als Bogaardslust, Boschzicht en Veelzicht en is in 1939 afgebroken om plaats te maken voor het huidige politiebureau. Ook in drie nabijgelegen huizen aan de Kerksteeg (nu: Maurikstraat en Kerkweg) waren Fransen ondergebracht. De paarden vonden in diverse stallen onderdak en zelfs de Oude Kerk werd als paardenstal gebruikt. Mr. Jacob Martens, lid van de Utrechtse Vroedschap (soort gemeenteraad), ging in Zeist kijken en deed verslag in zijn kroniek: *'Achter het huys stonden des Konincks tenten, alle met sonnen der boven, soo daer de misse gedaen wierde...'* Hij had zelfs de slaapkamer van de koning mogen bekijken *'...daer een ledikant stont met een roodt damast behangel en ter zeyde een roode damaste stoel met kussen, daer des Konincks hondjen op lach, ende niemant mochte in de slaepkamer gaen als met ongedeckten hoofde.'*

Er moet grote bedrijvigheid rond de Oude kerk zijn geweest. Niet alleen Lodewijk XIV maar ook chique dames, waaronder madame De Montespan (1641-1707), de maitresse van de koning, verbleven in die zomermaand in Zeist.

In 1785 werd het interieur van de kerk in de stijl van die tijd, het classicisme, verfraaid. De sobere en strenge stijl was geliefd in de Noord-Europese protestantse landen. Engelse architecten als Robert Adam (1728-1792) en James Stuart (1713-1788) - beïnvloed door Andrea Palladio (1508-1580) die de klassieke oudheid en architectuur verbonden had - waren in deze stijl de trendsetters.

In 1841 is wegens de slechte staat van de kerk en de toename van het aantal bewoners door de bouw van buitenplaatsen de kerk afgebroken. De nieuwe kerk werd in een in Engeland ontstane neogotische stijl gebouwd (Mock Tudor-stijl*). Het bekendste voorbeeld daarvan is het Paleis van Westminster (Parlementsgebouw) in Londen. De neogotiek* was een 19^e-eeuwse, romantische reactie op de strakke, koele vormen van het classicisme met zijn uitgesproken rationele karakter. Ze ontstond uit de belangstelling voor de middeleeuwen en de middeleeuwse gotiek. Architect Nicolaas Johannes Kamperdijk (1815-1887) uit Utrecht was door de neogotiek geïnspireerd. De vensters in de zijgevels van de Oude Kerk werden voorzien van

Zicht vanuit het middenschip op de galerij aan de zuidzijde van de Oude Kerk. Hier komt het neogotische interieur met de spitsbogen goed tot uitdrukking.

De neogotische stijl van het Bätz-orgel werkt voor het interieur in de Oude Kerk stijlversterkend.

Grafzerk van Lodewijk Adriaan van Nassau-Odijk (1670-1742).

spitsboogvormige vensters. De kerkingang in de toren werd voorzien van een dubbele deur met een timpaan (driehoekig bovenstuk) in de vorm van een gotische spitsboog met daarboven een gelijkvormig venster. Tot een hoogte van 6,80 meter boven de vloer is de kerktoren nog tamelijk oorspronkelijk.

De kerk kreeg een grondplan van een basiliek* met een breed middenschip met dunne bundelpijlers. Er zijn galerijen*. Van het voormalige interieur bleven twee koperen lezeraars, het doopbekken en het avondmaalservies bewaard. Er werd besloten in dezelfde neogotische stijl een nieuw orgel te laten bouwen door de orgelbouwer J. Bätz & Co. uit Utrecht. Op 3 september 1843

werd de nieuwe kerk in gebruik genomen, het orgel op 5 november 1843.

Gebrek aan zitplaatsen omstreeks 1875 en voortdurend grote onkosten vanwege herstelwerkzaamheden leidde in 1887 tot een totale opknopbeurt. Deze is in latere jaren gevolgd door kleinere aanpassingen waarbij onder andere de buitenkant van de kerk werd ontdaan van zijn pleisterlaag. In 1962 is het kerkinterieur aangepast en geheel wit geschilderd. Bij de restauratie in 1964-65 kregen archeologen de gelegenheid een onderzoek te doen naar de geschiedenis van de bouw van de kerk. Onder de vloer van de kerk vonden zij restanten van graven van voor de bouw van de stenen kerk. Bij de afbraak van de

kerk in 1841 en de afgraving van het kerkhof in 1897, maar tevens in de tussenliggende jaren, werden tufstenen doodskisten opgegraven, gedateerd in de 11^e eeuw. De herontdekte grafzerk van Lodewijk Adriaan van Nassau-Odijk en andere grafstenen uit de oude vloer zien we nu terug in de vier toegangsportalen.

Tussen 2009 en 2014 zijn de kerk en de toren opnieuw gerestaureerd. Oude kleuren werden teruggebracht en de kerk kreeg een zinken roevendak*. Ook is het hekwerk op het dak volledig hersteld. Op de toren zijn weer pinakels* gezet waardoor deze zijn neogotische uiterlijk heeft teruggekregen.

Hollands classicisme en barok
Slot Zeist, Zinzendorflaan 1

De kennismaking in 1672 met de entourage van Lodewijk XIV en de stijl van zijn meegebrachte meubilair hebben zeker het leven in Zeist beïnvloed, maar de komst van Willem Adriaan I van Nassau-Odijk naar Zeist had meer betekenis. Hij was door een tienjarig verblijf in Parijs bekend met de classicistische barokstijl van Lodewijk XIV. In deze stijl accentueren strenge exterieurs en weelderige interieurs de structuren. Met de barokke kunst en architectuur wilde de vorst het publiek imponeren; de toeschouwer moest zich nietig voelen. Het is de stijl van het paleis van Versailles, oorspronkelijk een jachtpaviljoen, dat tussen 1655 en 1679 is verfraaid. Overal in Europa werd Versailles een voorbeeld voor paleizen. Gevels zijn voorzien van veel in- en uitspringende delen en aan de klassieke ontleende elementen als frontons* en lijstwerk. Gebouw en omgeving worden als eenheid gezien, verbonden door imponerende trappartijen. Ook de tuinen van het paleis moesten imponeren met exotische planten en bijzondere vormen.

Willem Adriaan I van Nassau-Odijk, een man met een vorstelijke levensstijl, liet tussen 1677-1686 Slot Zeist bouwen. Hierin zien we de monumentaliteit van de classicistische barokstijl van Versailles terug als Hollands classicisme. In deze architectuur uitte de 17^e-eeuwse elite zijn groeiende rijkdom en deftige

levensstijl. Door een strak ritme van de gevelonderdelen met symmetrie, strakke, kale vlakken, geaccentueerd door pilasters* en scherp uitgesneden vensteropeningen wordt strengheid en voornaamheid verkregen. De enige decoratie is te vinden in de midden(ingangs)partij. Eerst werden de vleugels met dienstvertrekken gebouwd. In 1686 volgde het hoofdgebouw naar ontwerp van Jacob Roman (1640-1716), in 1689 benoemd tot architect van koningstadhouder Willem III. Roman was ook ontwerper van paleis Het Loo in Apeldoorn. Omstreeks 1700 is het Slot-complex voltooid met de afsluiting van het voorplein door een ijzeren hek.

De naar voren gelegen entree van Slot Zeist heeft door de trap naar de dubbele paneeldeur een voornaam uiterlijk. Ter weerszijden is de entree versierd met een smal venster met roedenverdeling* tussen twee pilasters met ionische kapitelen (bovenstukken). Op de architraaf* boven de deur staan als versiering vazen op de hoeken. Allemaal elementen uit de klassieke bouwkunst. Het schuifvenster boven de deurpartij wordt omrand door bloemguirlandes, in de barokperiode (ca. 1600- 1750) geliefd als versiering van vensters en ingangen. Een iets naar voren stekende kroonlijst die op consoles* rust sluit de ingangspartij aan de bovenzijde van de gevel af. Een vergelijkbare opbouw vinden we bij de deurpartij aan de achterzijde van het Slot.

De komst in 1685 van de Franse

architect Daniel Marot (1661-1752) betekende veel voor de afwerking en decoratie van het interieur van Slot Zeist. Marot was een hugenoot (Franse protestant) die in dat jaar Frankrijk ontvluchtte na de herroeping van het Edict van Nantes in dat jaar (het Edict gaf de hugenoten in 1598 bepaalde rechten). Hij verzorgde ook de interieurs van Huis ten Bosch en Het Loo. Voor Slot Zeist maakte hij op de bel-etage* een aansluiting van ruimtes door de deuren in elkaars verlengde te plaatsen. De verbinding van de vestibule met de grote zaal aan de linkerkant en aan de rechterzijde het ruime trappenhuis vormt een eenheid.

Trappenhuisen kregen sinds de 17^e eeuw meer aandacht en lagen daarom vaak naast de hal als een staatsietrap. De wanden in het trappenhuis hebben met hun eenheid van kleur een barok karakter zoals toen in Frankrijk modern was. De over twee verdiepingen aangebrachte schilderingen met naaktfiguren, een stroomgod, goudkleurige bloemvazen en watervallen geven het idee alsof je naar buiten kijkt. We zien ook, putti (barokke engeltjes) en medaillons op een roodachtige achtergrond. Marot gaf de voorkeur aan olieschilderingen op kalk boven de voorheen toegepaste methode met schilderingen op doek. Dat kon uitzakken, scheuren en hinderlijke schitteren. In andere ruimtes zijn overeenkomstige versieringen aangebracht.

De Grote Zaal is ingericht ter ere van stadhouder Willem III. De

plafondschildering stelt de Triomf van de Vrede over de Oorlog voor. De zaal ademt samen met de achter gelegen ruimten de sfeer van het paleis van Versailles. De kelder met zijn breed gemetselde gordelbogen is waarschijnlijk bedoeld als een soort binnentuin. Hier ligt de door Daniël Marot ontworpen Schelpengrot, een bekend barok element in de tuinaanleg.

Na de dood van Willem Adriaan I in 1705 raakte het Slot in verval. Het werd in 1745 verkocht aan de Amsterdamse ijzerhandelaar Cornelis Schellinger (1711-1778). Die gaf de Hernhuttergemeente toestemming het gebouw te gebruiken totdat zij in 1748 met de bebouwing van de weilanden aan weerszijden van de huidige Nassau-Odijklaan konden beginnen (nu: Broeder- en Zusterplein). In 1767 verkocht Schellinger het Slot aan Maria Agnes von Zinzendorf (1735-1784). Na enkele andere eigenaren werd het in 1830 eigendom van jonkheer Jan Elias Huydecoper (1798-1865) en in 1867 van de familie Labouchere. Van 1830 tot 1924 was het een voornaam woonhuis. De nieuwe eigenaar in 1924, N.V. Bouw- en Exploitatie-maatschappij Heemstede te Utrecht, wilde het Slot afbreken om in het park een villawijk bouwen. Precies zes weken na de aankoop door maatschappij Heemstede besloot de gemeente Zeist het Slot te kopen om het voor sloop te behoeden. Het had vervolgens verschillende functies. Zo vonden in 1953 slachtoffers van de Watersnoodramp er onderdak. In

De entreepartij van Slot Zeist heeft in de strakke belijning van de deurpartij en vensters duidelijk kenmerken van het Nederlands classicisme. De bloemguirlande rond de raampartij van het schuifvenster boven de deur is een barok element.

Doorkijkje vanuit het trappenhuis naar de rechtervleugel van Slot Zeist.

De schildering in het trappenhuis heeft met zijn naaktfiguren, een stroomgod en goudkleurige bloemvazen, watervallen, putti en medaillons een barok karakter. Dat wordt versterkt door de krullen in het hekwerk van de trap. Onder de trap staat een tafel met marmeren blad en een barok onderstel met putti.

Deze empire haltetafel met kaarsenstandaard in dezelfde stijl past uitstekend in de vestibule van Slot Zeist. Jhr. J.E. Huydecoper liet de hal in 1830 in empire stijl aanpassen.

Portret van stadhouder-generaal Willem II. Het portret, waarschijnlijk naar een door Gerard Honthorst geschilderd origineel, maakt deel uit van vijf Oranjeportretten die in 1968 voor Slot Zeist zijn verworven.

Beeldengroep voorstellende de stroomgoden van de Rijn en de Nijl. Het is tevens het inlaatpunt van water uit de Blikkenburgervaart naar de slotgracht.

FOTO RIA EFDÉE

De theekoepel aan de rand van de slotgracht is een romantisch plekje.

FOTO RIA EFDÉE

Twee tuinvazen uit de oorspronkelijk Frans aangelegde tuin van Slot Zeist staan tegenwoordig onderaan de bordestrap voor het slot. De afbeelding van twee waternimfen met een waterkruik paste goed bij de waterpartijen in de tuin.

datzelfde jaar besloot de Zeister gemeenteraad het Slot te restaureren en te bestemmen als cultureel en representatief centrum. Bij de restauratie van 1959 tot 1969 is gestreefd om de oorspronkelijke, eind-17^e-eeuwse staat terug te brengen. Daarvoor is veel van de huidige inrichting zoals betimmeringen, goudleerbehang, grisailles* en portretten voor het Slot elders aangekocht. De achter het trappenhuis gelegen Marmerkamer is, op de schouw na, nog wel geheel oorspronkelijk. Wel geeft het totaal een goede indruk van een laat-17^e-eeuws adellijk verblijf.

Door de ligging op de grens tussen hoge en lage grond bezat het terrein van Slot Zeist een goede watervoorziening, belangrijk voor de tuinaanleg in de formele, Franse stijl met vijverpartijen, fontein en geometrisch aangelegde perken. Het hele terrein, met de tuinen, omvatte een gebied van bijna 400 hectare. Daniël Marot ontwierp de zogenaamde broderie*-parterre, een sierelement door rijen buxusplanten in een patroon te planten met daartussen banen gras, bloemperken en tuinmeubilair zoals tuinvazen en beelden. Ook ontwierp hij twee theekoepels in barokke stijl die half in het water stonden. Eén is bewaard gebleven. Jacob Roman maakte de marmeren beelden in de tuin, Albert Xavery (1664-1728) de beelden van de stroomgoden aan de rand van de Slotgracht. In 1830 werden de Franse tuinen naar ontwerp van de tuinarchitect J.D. Zocher jr. (1791-1870) veranderd

in een landschapspark. Hij maakte een asymmetrisch aanleg en liet de slotgracht tot een enigszins meanderende waterloop vergraven. Sinds 1977 is het gehele Slotcomplex en het ervoor gelegen Hernhuttercomplex beschermd dorpsgezicht. Het Slot zelf, evenals de parkaanleg inclusief de zichttas, het toegangshek, de beeldengroep, twee tuinvazen, de theekoepel en een tweetal boogbruggen zijn rijksmonument.

Broederplein en Zusterplein, Nassau-Odijklaan

In 1746 besloot de geloofsgemeenschap van de Hernhutters tijdens een synode in het Zeister Slot tot de oprichting van de Zeister Evangelische Broedergemeente. Op de twee weilanden voor het Slot, ter weerszijden van de oprijlaan, bouwde de Broedergemeente omstreeks 1748 een nederzetting die de structuur van de gemeenschap met groepen van ongehuwde broeders en zusters, gezinnen, weduwen en weduwnaars weerspiegelt. Daarin zijn wonen, werken en geloven als eerbetoon aan God vervlochten. De Evangelische Broedergemeente heeft niet alleen banden in Europa, maar over de hele wereld. In Tsjechië ontstaan in de 15^e eeuw en door vervolging verdreven, stichtten zij in 1722 de nederzetting Herrnhut (Duitsland) van waaruit het genootschap tot bloei kwam in verschillende broedergemeenten in Europa, Noord- en Zuid Amerika, Afrika, en later ook Azië en Australië.

De monumentale gebouwen op het Broeder- en Zusterplein, aan weerszijden van de oprijlaan van het Slot Zeist vormen samen met het Slot een architectonisch geheel in de sobere classicistische Lodewijk XIV-stijl*. Aan de oostkant van de oprijlaan ligt het Broederplein met onder andere het Broederhuis (nrs. 39-45), aan de westkant ligt het Zusterplein met onder andere het Zusterhuis (nrs. 22-22a) en de Grote Kerkzaal (nrs. 12-12a). Het hele complex is

een voorbeeld van 18^e-eeuwse stedenbouw. De aanleg van de pleinen, die via een bruggetje met de Nassau-Odijklaan zijn verbonden, vertoont een grote symmetrie. De bebouwing is pas in de 19^e eeuw voltooid omdat de neergaande economie in de Franse tijd na 1794 de bouw deed staken. De noordoostzijde van het Zusterplein is onbebouwd gebleven. Aangezien een Broedergemeente zoveel mogelijk zichzelf moest kunnen verzorgen werden de nodige ambachten uitgeoefend en waren er eigen winkels. De panden in beide complexen hebben over het algemeen twee bouwlagen op een souterrain dat dienst deed als opslagplaats

voor de winkels, als werkplaats of als keuken. De beneden- en bovenverdiepingen waren vaak afzonderlijke woningen. Het pand Broederplein 33 is het enige met drie bouwlagen boven het souterrain.

De panden bezitten de voor de stijl kenmerkende kruiskozijnen* en schuiframen. We vinden karaktertrekken van Nederlandse, Franse en Duitse bouwstijlen terug. De panden aan de pleinen lijken met hun souterrains en trapjes naar de bel-etage op Amsterdamse grachtenpanden. De versieringen aan de panden zijn Frans van stijl terwijl de forse mansardedaken* aan de pleinen aan de Duitse bouwkunst doen denken.

De gevelwanden van het Broederplein en het Zusterplein zijn gebouwd in de sobere classicistische Lodewijk XIV-stijl van de 18^e eeuw.

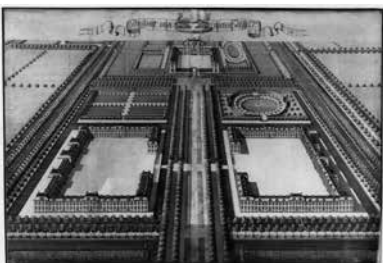
Overzicht van het Slotcomplex. Slot Zeist ligt centraal met op de voorgrond het Broederplein en Zusterplein. Ontwerptekening voor de Evangelische Broedergemeente uit 1749 door Johan Willem Heck.

ARCHIEF EBG

Boven de voordeur van het pand Broederplein 21 zit een bovenlicht met een pauwenstaartmotief in de Franse Lodewijk XV-stijl. De vensteromlijsting is met lobben versierd.

Keramische kachels in rococostijl, voor de kerkzaal van de Evangelische Broedergemeente geleverd door de terracottafabriek van de hernhutter Martin.

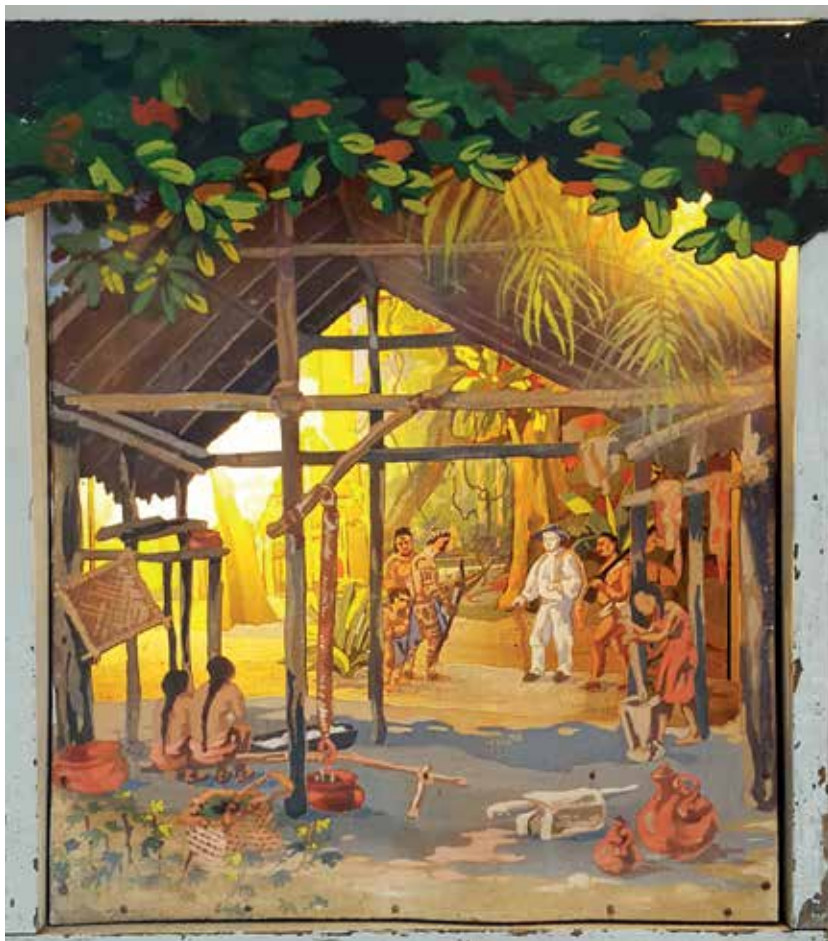
Afbeelding van het zendingswerk door de hernhutters in Suriname. De afbeelding hangt in Museum Het Hernhutter Huis.

Zo heeft het pand Broederplein 21, de voormalige winkel van de Broedergemeente, boven de voordeur een rijk gesneden bovenlicht* en op de eerste etage een vensteromlijsting in de Franse Lodewijk XV-stijl*. Datzelfde geldt voor het grote middenhuis, het Schellingerhuis, op Broederplein 25-29. Dat heeft ook een fraai smeedijzeren balkon en een omlijsting van de dakkapel in dezelfde stijl. Andere panden hebben bovenlichten in de latere, strakkere, symmetrische empirestijl* uit de tijd van Napoleon.

De panden aan het Zusterplein, met als middenhuis de Grote Kerkzaal,

zijn soberder in hun versieringen. De kerkzaal, in 1766-1768 gebouwd naar ontwerp van de Duitse edelman M.C.F. von Schweinitz (1739-1822), bestaat in 2018 250 jaar. In het geheel witte kerkinterieur staan twee keramische kachels geleverd door de terracottafabriek van de hernhutter Martin (Lageweg 35-43). In Het Hernhutter Huis aan de Lageweg 27 is in februari 2018 het museum van de Zeister Broedergemeente geopend. Een vaste tentoonstelling in de tuinzal vertelt de bezoeker over de geschiedenis van de hernhutters, de vestiging in Zeist en het zendingswerk.

NEOCLASSICISME

Het begrip 'neoclassicisme'* kwam pas halverwege de 19^e eeuw in zwang. Tot die tijd heette het 'de ware stijl', wat wel aangeeft hoe men tegen deze kunst aankeek. Kenmerken van het neoclassicisme, graag voor monumentale architectuur gebruikt, zijn: toepassing van een fronton, vrijstaande zuilen of pilasters, kapitelen en kroonlijsten, sterk benadrukte ingangspartijen in het midden van een symmetrische voorgevel.

Oude Algemene Begraafplaats, Bergweg 21-23

Het poortgebouw van de Oude Algemene Begraafplaats werd in 1884 verhoogd en aangepast in neoclassicistische stijl. Ook werd het voorzien van symbolen die te maken hebben met de dood. De gevelgel-

de zandloper, symbool van het tijdsverloop, staat boven de poort. Links en rechts staan vlinders als symbool van de onsterfelijke ziel. Daaronder twee gekruiste fakkels waarvan de vlammen naar beneden zijn gericht. Ze geven het gedoofde leven aan, maar tegelijkertijd de wederopstanding. De fakkels liggen over een slang die zichzelf in de staart bijt, symbool voor de cyclus van leven en dood. De ornamenten zijn door de bekende Zeister fabrik Martin & Co gemaakt uit terracotta. Dat ieder in de dood gelijk is wordt gesymboliseerd door de bijbelspreuk op het poortgebouw: 'De kleine en de groote is daar en de knecht vrij van zijnen heer' (uit het Bijbelboek Job). De begraafplaats werd in 1829-30 in de Franse, formele stijl aangelegd toen de overheid begraven in kerkgebouwen en binnen de bebouwde kom verbood. Genoemde stijl werd in 1890 door H. Copijn jr. (1842-1923) aangepast aan de Engelse landschappelijke stijl*. Op de begraafplaats staan interessante grafmonumenten met veel symboliek.

RATIONALISME EN NEORENAISSANCE

Door een toename van handel en industrie was de periode tussen 1880 en 1940 voor Nederland een tijd met veel welvaart, een soort tweede Gouden Eeuw. Kantoren, fabrieken en stations werden gebouwd. Het wegen-, waterwegen- en spoorweg-net werd uitgebreid. Door de nieuwe

Het poortgebouw van de Oude Algemene Begraafplaats in Zeist werd in 1884 voorzien van een fronton met pilasters en kroonlijst in de stijl van het neoclassicisme.

FOTO JAN PETER VAN 'T SANT

reismogelijkheden raakten Nederlandse kunstenaars snel op de hoogte van de artistieke ontwikkelingen in het buitenland. In de tussen 1895 en 1915 ontwikkelde Duits-Oostenrijkse Jugendstil*, de Frans-Belgische Art Nouveau en de Engelse Modern Style of Liberty Style zijn kunstenaars op zoek naar schoonheid en ambacht. De industrialisatie betekent voor hen een verval van de kunsten. De stijl kenmerkt zich vooral door de asymmetrie en de uitbundige sierlijke, beweeglijke lijnen. Door het voorwerp weer op de natuur te baseren kon de schoonheid opnieuw deel van het leven worden. Het is een zoektocht naar het 'authentieke', het 'romantische' maar ook het 'rationele'. Immers zijn de kunstenaars ook naar het wezen der dingen, de ratio, op zoek.

In Nederland kent de art nouveau uiteenlopende verschijningsvormen. In Den Haag en Rotterdam vinden we de sierlijke vormen, terwijl in Amsterdam, rond de architect H.P. Berlage (1856-1934), de geometrisch georiënteerde constructief-rationele richting, 'Amsterdamse School*', opgeld doet. Deze is gebaseerd op de Duitse, meer symmetrische, geometrische en strakkere variant. Ber-

Het directiegebouw van het psychiatrisch centrum van de Willem Arntsz Stichting is gebouwd in de chaletstijl met een groot dakoverstek en vakwerkbetimmering in de topgevel.

FOTO RIA EFDÉE

Het balkon naast de entree van het gebouw Van Kempen en Begeer aan de Karpervijver rust op zuilen. In de kapitelen zijn ramskoppen verwerkt die in vorm doen denken aan de klassieke ionische krullen.

Gevelstenen met gereedschap voor zilverbewerking.

lage introduceerde het rationalisme in 1903 met de Koopmansbeurs in Amsterdam. Het gaat hierin om een vormtaal met duidelijke lijnen en eerlijke materialen, het tonen van constructieve onderdelen gecombineerd met decoratieve elementen. Daarin werd gebruik gemaakt van beton, ijzer, glas in lood, ambachtelijke ruwe en geglazuurde baksteen en tegeltableaus. Het rationalisme hield lang invloed in de Nederlandse architectuur.

Ook de neorenaissance is in deze periode een populaire neostijl. Hierin herleeft de 'Oud-Hollandse' stijl van het begin van de 17^e eeuw. Het authentieke, romantische vinden we tevens terug in de chaletstijl* voortgekomen uit de traditionele bouwvorm van boerderijen in de Alpen. De meeste in chaletstijl uitgevoerde gebouwen zijn in baksteen gebouwd, voorzien van houten ornamenten. Kenmerkend zijn een groot dakoverstek* met constructieve consoles en een houten betimmering met vakwerkbelijning in de topgevels.

In Zeist valt de fabriek van Gerritsen en Van Kempen aan de Karper-

vijver, het oude nijverheidsgebied van de Hernhuttergemeenschap, onder het rationalisme. In Den Dolder zijn het psychiatrisch centrum van de Willem Arntsz Stichting (1906-1911), de Pleineslaan met het woningcomplex Duivendorp (1902-1920), de begraafplaats het Stille Hofje (1904) en het station (1913) exponenten van de economische en architectonische veranderingen omstreeks 1900-1920.

Gerritsen & Van Kempen, Karpervijver 17-29

Jan (1881-1962) en Theo (1880-1959) Stuivinga ontwierpen in 1931 een nieuw pand voor de 'N.V. Nederlandsche Fabrick van Gouden en Zilveren Werken Gerritsen en Van Kempen', die zich in 1904 in het pand van de voormalige rijwielfabriek Wilhelmina vestigde. Zij kozen voor de stijl van de Amsterdamse School met baksteen, stalen kozijnen – in 1994 vervangen door aluminium - en een grijs gedekt zadeldak. Naast de rondbogige entree is een op zuilen rustend balkon een

klassiek element. Pilasters verdelen de gevel in tien traveeën (gevelvlakken). Boven de hoofdentree zit een terracottareliëf met het Nederlandse rijkswapen en in de balkonmuur een terracottareliëf met de tekst: Gerritsen & Van Kempen. Links van de ingang is een gevelsteen met de tekst over de uitbreiding van de fabriek. Tussen de eerste en tweede bouwlaag zitten hardstenen reliëfs met voorstellingen van gereedschappen voor zilverbewerking. Het pand is via twee bakstenen boogbruggen bereikbaar die verbonden zijn door een kademuur met borstwering. Het pand is nu in gebruik als bedrijfsverzamelgebouw.

Willem Arntszhoeve, Dolderseweg 168

De Willem Arntszhoeve werd in 1906-1911 'te midden van rust en schoonheid der vrije natuur' op een terrein van ongeveer 200 hectare ten noorden van de spoorlijn Utrecht-Baarn, gevestigd. Na de bouw van de ontginningsboerderij in 1906 (Dolderseweg 256) ontwierp architect F.W.M. Poggenbeek (1860-1922) uit Amsterdam de hoofd- en dienstgebouwen langs de centrale as van het complex. Hij plaatste het voormalige directiegebouw uit 1911-1912, de gehoorzaal (1911-1912), bedoeld voor zang- en toneeluitvoeringen, en het bedrijfsgebouw (1912) achter elkaar. In deze gebouwen langs de centrale as met veel groenvakken zijn de kenmerken van de chaletstijl aanwezig, zoals het grote dakover-

stek met consoles en vakwerkbetimmeringen in de topgevels. De gevels zijn witgepleisterd. De bakstenen ontlastingsbogen*, cordonbanden* en de omlopende plint zijn later witgeschilderd.

Achter het voormalige directiegebouw zijn tussen 1928 en 1931 ter weerszijden van de hoofdas, aan twee rechthoekige vijvers, de voormalige zusterhuizen gebouwd. Architect H.F. Mertens uit Bilthoven koos voor een rationele bouwstijl, rekening houdend met de inpassing in het landschap. De rechthoekige, brede panden zijn in baksteen opgetrokken. Ze hebben een schilddak* met een ruim overstek en smalle, horizontale dakkapellen. Alle genoemde panden, inclusief de boerderij, zijn rijksmonument.

Haaks op de as liggen drie lanen met patiënten-paviljoens. Voor arbeids- en creatieve therapie werden naar ontwerp van H.F. Mertens in 1937 achter aan de hoofdas, in de rationele bouwstijl, werkplaatsen in carévorm gebouwd. Al deze gebouwen zijn gemeentelijke monumenten.

Station, Dolderseweg 148a

De Nederlandsche Centraal-Spoorweg-Maatschappij opende in 1863 de lijn Utrecht-Amersfoort. Pas in 1895 kwam er met de aanleg van de spoorlijn naar Baarn ter hoogte van het huidige station een stopplaats, genaamd 'Dolderscheweg'. Met de vestiging van zeepfabriek De Duif (Dolderseweg 107-111) in 1902 langs de voor de export belangrijke

spoorlijn, werd de stopplaats een echte halte; vanaf 1 mei 1912 Den Dolder geheten. Het station met bijbehorende, maar inmiddels afgebroken, goederenloods en een dienstgebouw werd in 1913 aangelegd. Het langgerekte, rechthoekige, in chaletstijl opgetrokken stationsgebouw staat tussen de rails op een eilandperron. Het heeft een met rode pannen gedekt zadeldak met een groot dakoverstek op forse consoles. De gevels hebben een gemetselde plint met daarboven een lange, aansluitende rij vensters. Het achter het stationsgebouw gelegen vierkante dienstgebouw, lijkt op het stationsgebouw. De gemetselde plint is hoger, de vensters zijn kleiner en tussen de vensters zitten houten panelen. De voor- en achtergevels van beide panden hebben een topgevel met een latjesbetimmering. De kleur van het verfwerk is enkele jaren geleden

Het voormalig, rechthoekige, zusterhuis van de Willem Arntszhoeve is in de rationele stijl gebouwd.

FOTO RIA EFDÉE

De in baksteen uitgevoerde werkplaatsen met plat dak en ijzeren roedenvensters* liggen rond een vierkante binnenruimte met in het midden een vijver.

Het stationsgebouw Den Dolder is in chaletstijl gebouwd.

FOTO RIA EFDÉE

In het kantorgedeelte is de oorspronkelijke hardstenen schouw met een betegelde achterwand nog aanwezig. In de toog* van de schouw is het logo van de Nederlandsche Centraal-Spoorweg-Maatschappij aangebracht.

FOTO RIA EFDÉE

Duivendorp aan de Pleineslaan is het meest authentieke deel van het dorp Den Dolder.

De woningen van Duivendorp zijn in 2017-2018 grondig gerenoveerd.

Door toepassing van de rationele bouwstijl heeft architect Schaling de MC Kerk in Den Dolder een bij de omgeving passend uiterlijk gegeven.

FOTO RIA EFDÉE

Seijst
2018
II-76

aangepast aan de oorspronkelijke kleurstelling. In het stationsgebouw is nog een wachtruimte, nu met een klein café gecombineerd. Het oude kantoor met de loketten is aangepast voor flexibele werkplekken.

Duivendorp, Pleineslaan 25-41, 34-66, 51-57 en Dolderseweg 171-185

De historische panden aan de Pleineslaan en Dolderseweg vormen het meest authentieke deel van Den Dolder. Ze werden in 1920 in opdracht van de toenmalige woningbouwvereniging Duivendorp gebouwd voor werknemers van de zeepfabriek De Duif. Dit bedrijf van de uit Duitsland afkomstige zeepfabrikant Christoph Pleines, was in 1902 van Amersfoort naar Den Dolder verhuisd. De vijf woningtypen,

naar ontwerp van J.M. Paap (1880-1938) uit Zeist, zijn in 13 bouwblokken in Oud-Hollandse stijl opgetrokken. Aan de Pleineslaan staan de bouwblokken rondom een straatplein. Alle woningen hebben een bouwlaag met een afgewolfd* mansardedak, voorzien van een of twee instekende zadeldaken. De daken, gedekt met rode zogenaamde 'verbeterde Hollandse dakpannen', zijn voorzien van gedecoreerde bakgoten* op klossen. Dit alles zorgt voor een karakteristiek straatbeeld. De woningen zijn nu eigendom van Woongoed Zeist en in 2017-2018 gerenoveerd met respect voor de monumentale status van de huizen. Bij de meeste woningen zijn de originele kozijnen en raamindelingen bewaard gebleven.

Maria-Christinakerk, Dolderseweg 123a

De Maria Christinakerk, in 1953 gebouwd naar een ontwerp van de architect Cornelis Wilhelmus Schaling (1912-1972), is door de vormgeving met ambachtelijk metselwerk en de fraaie glas-in-loodvensters een voorbeeld van de langjarige invloed van de rationalistische bouwstijl. Het ontwerp zit vol symboliek. De aandachtswand achter het spreekgestoelte is voorzien van een ingemetseld verzonken duivenmotief als symbool van de Heilige Geest. De noordwand van de kerk, achter het orgel, is zigzag uitgebouwd waardoor de kerk een bijzonder goede akoestiek heeft, geschikt voor mu-

ziekuitvoeringen. In het metselwerk van de kansel is het Grieks kruis verwerkt. De glas-in-loodvensters in grijstinten met hier en daar een kleur, gemaakt door Berend Hendriks (1918-1997), tonen Bijbelse voorstellingen uit het Oude en Nieuwe Testament.

EUROPESE MILITAIRE SPOREN

De heide bij Zeist is ruim 200 jaar getuige geweest van militaire activiteiten met troepen uit Nederland, Frankrijk, Duitsland en de Verenigde Staten van Amerika. Bij Austerlitz lag het 'Camp d'Utrecht', een semi-permanent oefenkamp van Auguste de Marmont (1774-1852), generaal in het leger van Napoleon. Op de grens met de gemeente Soest ontwikkelde zich vanaf 1910 Vliegbasis

Soesterberg, eerst particulier en vanaf 1913 militair onder leiding van kapitein Hendrik Walaardt Sacré (1879-1943). Dichtbij, op de grens van de gemeenten Zeist en Soest, ligt Kamp Zeist uit 1818 met een capaciteit voor 12.000 man en oorspronkelijk bedoeld voor oefeningen van de infanterie en artillerie. Vanaf 1879 kreeg het een permanent karakter als geniekamp. In 1939 is het overgenomen door de Luchtvaartafdeling. Van 1945 tot 1994 maakte het deel uit van de luchtverdediging. Op geringe afstand ligt aan de Hobbemalaan in Huis ter Heide het Walaardt Sacré Kamp, het door de Duitsers gebouwde Waldlager II, dat nog steeds militair in gebruik is en vrij goed bewaard is gebleven.

Austerlitz en het Frans-Bataafse legerkampement

In het voorjaar van 1804 liet generaal Auguste de Marmont de helft van zijn troepen, 18.000 man, samenkomen op de heide bij Zeist in het Camp d'Utrecht. In het 3 km lange tentenkamp, waaraan later barakken werden toegevoegd, werden twee Franse divisies en één Bataafse gelegerd. Als legeroefening bouwden de manschappen in de zomer van 1804 een aarden piramide, die, na de slag om Austerlitz in Tsjechië

Glas-in-loodvenster Andreas en Mattheus.

FOTO

MARIA CHRISTINA KERK

In het veld bij Austerlitz zijn enkele redoutes, veldschansen, te vinden rond de plek van het Frans-Bataafse legerkamp. Hier de middelste redoute.

FOTO LOKAAL AUSTERLITZ

In het bos bij Austerlitz markeren paaltjes de plek van het hoofdkwartier van generaal Auguste Marmont.

FOTO LOKAAL AUSTERLITZ

Aan de rand van het dorp Austerlitz ligt aan de Weideweg op nr. 44 een landarbeidershuisje van omstreeks 1850.

FOTO LOKAAL AUSTERLITZ

De schoolmeesterswoning aan het Dorpsplein 10 in Austerlitz (1884) is in de stijl van het neoclassisme gebouwd.

FOTO LOKAAL AUSTERLITZ

Een opslagplaats van het Camp d'Utrecht bij Austerlitz is gemarkeerd met paaltjes en vlechtwerk van takken.

FOTO LOKAAL AUSTERLITZ

(1805), de Pyramide van Austerlitz is gedoopt. Koning Lodewijk Napoleon riep in 1806 het kampement uit tot de 'stad' Austerlitz. Deze status was van korte duur: het kamp deed tot 1808 dienst en in 1812 hief het bestuur van Zeist de stadstatus op om het bij het Zeister gebied te voegen. Het dorp Austerlitz heeft nu ongeveer 1500 inwoners.

Volgens de memoires van generaal Jean François Dumonceau (1790-1884) uit 1804 was het Camp d'Utrecht bij Austerlitz een prachtig kamp met officierstenten omgeven met schaduwrijke bosjes, banken of ligstoelen op het grasveld, tuintjes versierd met bloemen, vazen of beeldjes, vijvers vol goudvissen en eenden, miniatuurboten en waterfallen. De infanterie schoot op de schietschijf of voerde manoeuvres uit. De cavalerie werkte op een andere plek. De artillerie oefende op hun schietterrein. Zondags verzamelden alle troepen van de diverse onderdelen, 18.000 manschappen, zich tegen negen uur in de ochtend in groot tenue (de mooie uniformen, speciaal voor parades e.d.) voor het kampfront voor inspectie door opperbevelhebber Marmont. Daarna deden ze oefeningen. Mensen uit de omgeving kwamen naar die oefeningen

kijken. Achter het kamp was een lange rij van kantines, uitspanningen en herbergen, waar de bezoekers konden eten en drinken, alles opgevrolijkt door muzikanten en jongleurs.

Toen Dumonceau in 1805 terugkwam, waren de tenten vervangen door op gras gebouwde barakken, bedekt met stro. Aan de rechterkant van het kamp lag een met gras bedekte piramide met bovenop een houten obelisk van ongeveer 15 meter hoog. Ieder van de vier zijden was aan de onderkant voorzien van een grote stenen plaat met inscripties opgedragen aan keizer Napoleon. Vijfentwintig jaar later trof Dumonceau op de plek van de piramide niet meer dan een vormloos bergje zonder obelisk en de stenen met inscripties. De familie De Beaufort, eigenaar van het landgoed waarop de piramide lag, liet deze in 1894 restaureren en plaatste bovenop een stenen obelisk. Voor het toen beginnende toerisme werd de piramide een bekende attractie. In 2003 is de piramide, gelegen in de gemeente Woudenberg, opnieuw gerestaureerd en daarna meerdere keren aangepast.

Ruim 200 jaar na de stichting van kamp Austerlitz gaf de gemeente

Zeist aan BAAC (Bureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuurhistorie en Cultuurhistorie) opdracht aan de noordkant van het dorp in een deel van het Frans-Bataafse legerkamp een proefsleuvenonderzoek te doen. Daarmee wilde men inzicht krijgen in de exacte locatie en interne inrichting van het kamp uit 1804-1808, en meer te weten te komen over het dagelijks leven van de militairen, de wasvrouwen en marketentsters. Het archeologisch onderzoek laat zien dat het kamp werd aangelegd in een kaal, golvend heidellandschap, bij de aanleg slechts oppervlakkig geëgaliseerd.

In de bodem zijn vondsten van internationaal belang gedaan: sporen van legerbarakken, tentgreppels, uniformknopen, kogels, persoonlijke gebruiksvoorwerpen achtergelaten door de 18.000 soldaten van Napoleon. Uit sporen van barakken, tentgreppels, waterputten, (afval) kuilen, paalkuilen en greppels kon afgeleid worden hoe het kamp was ingericht. Afmetingen en vorm van de tentgreppels waren te relateren aan de historisch bekende tentmatten voor soldaten en voor officieren.

In de zone waar de soldatententen stonden zijn weinig vondsten gedaan, maar bij de waterputten, de

keukens en de barakken waar het sociale leven zich afspeelde was dat anders. Opvallend is de grote hoeveelheid regimentsknopen, van het 11e régiment d'infanterie de Ligne en de 104e demi-brigade d'infanterie de Ligne. Uit historische bronnen is bekend dat de soldaten iedere twee jaar een nieuwe uitrusting kregen met daarbij ook 48 reserveknopen. Door dergelijke vondsten kan men beredeneren welke eenheid waar binnen het kampterrein gelegerd was.

De kaart van het legerkamp uit 1805 bleek, anders dan verwacht, verrassend accuraat te zijn. De begrenzing van de zone waar de wasvrouwen verbleven, de open ruimte tussen de tentenrijen van de soldaten en de

keukens, en de open ruimte tussen de divisietroepen, zoals tijdens het archeologisch onderzoek is vastgesteld, komt hiermee bijna exact overeen. In de opgraving zijn onverwacht twee prehistorische grafheuvels gevonden.

In 1939 is in het kader van de mobilisatie voor de Tweede Wereldoorlog een nieuw Kamp Austerlitz in de bossen tussen Austerlitz en de Leusderhei aangelegd, bedoeld voor de legering van infanterietroepen. Vanaf 1947 tot 1964 deed het dienst als Militair Neurosehospitaal, waar getraumatiseerde militairen uit Nederlands-Indië, Korea en Nieuw Guinea werden opgevangen. Ook militairen met Stabiliteitsfactor S5 (psychisch labiel) kwamen hier te

recht. Het complex met barakken is bewaard gebleven en sinds 1967 als vakantiecamp in gebruik bij de Stichting Jeugdbuitenverblijven.

Vliegbasis Soesterberg en de Koude Oorlog

De eerste particuliere vliegactiviteit in Soesterberg dateert uit 1908. De vliegerij trok veel publiek. Vanaf

Bij het recente archeologisch onderzoek zijn veel dagelijkse gebruiksvoorwerpen gevonden zoals een lepel, een gewichtje en een pijpkeop.

FOTO LOKAAL AUSTERLITZ

Musketkogel, gevonden bij het kort geleden uitgevoerde archeologisch onderzoek in Austerlitz.

FOTO LOKAAL AUSTERLITZ

Bij het archeologisch onderzoek in Austerlitz zijn veel knopen van de legerkleding gevonden.

FOTO PROVINCIAAL DEPOT VAN DE PROVINCIE UTRECHT

In de tijd van het neurosehospitaal was dit gebouwtje het pand van de psychiater. Later werd het kantoor van de Stichting Jeugdbuitenverblijven.

FOTO LOKAAL AUSTERLITZ

Vliegveld Soesterberg was voor de Eerste Wereldoorlog een particulier vliegveld met veel activiteiten en bezienswaardigheden (ansichtkaart).

COLLECTIE
GEMEENTEARCHIEF ZEIST

1913 is Vliegbasis Soesterberg door het militaire karakter een gesloten bolwerk geworden voor het publiek. Pas in 1987 werd aan de Van Weerden Poelmanlaan een uitzichtpunt voor het publiek aangelegd, de 'Spotters Hill'. De Nederlandse militaire luchtvloot werd tijdens de Eerste Wereldoorlog opgebouwd door binnen het Nederlandse luchtruim gekomen, beschadigde vliegtuigen van andere naties op te knappen. De Luchtvaartafdeling van het Nederlandse leger bezat in 1918 daardoor 126 vliegtuigen. Er werkten toen 626 mensen op de vliegbasis. De Duitse bezetters maken in 1940

binnen de kortste keren van Vliegbasis Soesterberg een modern militair vliegveld met drie verharde start- en landingsbanen, rolbanen en opstelplaatsen voor vliegtuigen. De vliegheide kreeg een bedekking met graszoden om stofwolken tegen te gaan. Tijdens de oorlog is de vliegbasis een paar keer gebombardeerd, het zwaarste bombardement was op 15 augustus 1944. Daarna was de basis vrijwel onbruikbaar. De Duitsers bleven de laatste resten in april 1945 op.

Na de Tweede Wereldoorlog was Soesterberg van 1951 tot 1994 een NAVO-vliegbasis en daardoor be-

trokken in de Koude Oorlog, een periode waarin de luchtverdediging van groot belang was. Het Nederlandse 322 Squadron met straaljagers was er vanaf 1951 gelegerd, binnen NAVO-verband vanaf 1954 aangevuld met het Amerikaanse 512 Fighter Day Squadron (later 32 Tactical Squadron) dat onder Nederlands commando viel. In 1959-1960 verrees de zogenaamde ZULU-hangar, historisch gezien het kroonjuweel van de Koude Oorlog, waar permanent vliegtuigen met bemanning startklaar stonden om bij alarm binnen vijf minuten in het luchtruim te zijn. De piloten en het

In de ZULU-hangar stonden tijdens de Koude Oorlog permanent straaljagers startklaar.

FOTO UIT REDENGEVENDE
OMSCHRIJVING GEMEENTE
ZEIST 29 AUGUSTUS 2015

grondpersoneel woonden en sliepen bij toerbeurt in de hangar. De alarmtaak is overgenomen door de vliegbases Leeuwarden en Volkel. De gemeente Zeist heeft de ZULU-hal aangewezen als gemeentelijk monument (2017). Daarmee is de dreiging van afbraak van de hal weg. De hangar heeft zowel aan de voor- als de achterzijde deuren en aan de noordkant een controleruimte met opschrift ZULU.

Vanaf 1968 tot 2009 waren er ook Nederlandse transport- en helikoptereenheden actief op Soesterberg. De vliegbasis werd voortdurend aangepast voor nieuw materieel: startbanen zijn verlengd en er zijn 35 betonnen shelters voor de straaljagers gebouwd. Tijdens de Koude

Oorlog waren de militaire gebieden aan het oog onttrokken en ze werden op plattegronden niet weergegeven.

De voortdurende dreiging van een atoomoorlog tussen oost en west en een constante bewapeningswedloop was het sterkst in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. Daarna ontstonden er contacten tussen de USSR en de USA, met in de jaren tachtig meer ontspanning door de politiek van de Russische president Michail Gorbatsjov (1931). De val van de Berlijnse muur (gebouwd in 1961) op 10 november 1989 en het uiteenvallen van de Sovjetunie daarna betekende het einde van de Koude Oorlog. Dit leidde in militair Europa tot veranderingen. Het

Amerikaanse squadron vertrok in 1994 van Vliegbasis Soesterberg. De herbezinning op de taken van de luchtmacht vergemakkelijkte in 2009 sluiting van de Vliegbasis Soesterberg.

Sinds 2014 is Park Vliegbasis Soesterberg, een schatkamer van militair erfgoed en natuur, opengesteld voor het publiek. In dit grootste gebied van Utrechts Landschap ervaart men rond de voormalige start- en landingsbaan de weidsheid, maar ook de geheimzinnige beslotenheid van het sheltergebied en het munitiepark, waar de herinneringen aan de Koude Oorlog duidelijk aanwezig zijn.

Betonnen shelter met roldeuren voor straaljagers op Vliegveld Soesterberg.

Ook de munitie op Vliegveld Soesterberg werd in betonnen bunkers opgeslagen.

Literatuur

A.J. van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, (Gorinchem 1851).

A.W. van de Bunt, *Oud Zeist*, (Baarn 1968).

A.W. van de Bunt, *Ongewenst koninklijk bezoek aan Zeist*, (Zeist 1963).

Jan de Bruijn, Frouke van Dijke, Madelief Hohé, *Art Nouveau in Nederland*, (Groningen 2018).

Catharina L. van Groningen, *Slot Zeist, een vorstelyk stuk Goet*, (Driebergen-Rijsenburg 2009).

J. Martens, 'Verhaal, gedaan door de heer Martens rond 1672.' Verschenen in de *Kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 24 (1868).

Mémoires du général comte François Dumonceau 1790-1811, publié d'après le manuscrit original par Jean Puraye, (Brepolis-Bruxelles 1958).

J.R. Mooren, *Austerlitz, Franse*

kamp, een legerkamp uit de Napoleontische tijd. Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven. BAAC-rapport A-15.0038. ('s-Hertogenbosch 2015).

R.P.M. Rhoen, 'Met 2000 man informeel op bezoek.' *Oud Utrecht*, 2004-1.

Kees Volkers, *Geheim landschap, 200 jaar militairen op de Heuvelrug*, (Amsterdam 2009).

Marcel IJsselstijn, Michiel Kruidenier, m.m.v. R.P.M. Rhoen (eindred. Ria Efdée) *Zeist, Geschiedenis en Architectuur*, (Zeist/Utrecht 2012).

Woordenlijst

Afgewolfd: Afgeschuind uiteinde van de nok van een zadeldak.

Amsterdamse School: Decoratieve en expressieve bouwstijl met (golvende) baksteen, beeldhouwde ornamenten, parabool- en trapeziumvormen en details als siermetselwerk en laddervensters. Het functionele is ondergeschikt aan de vormgeving (ca. 1910 – ca. 1930). Zie ook Jugendstil.

Architraaf: Hoofdbalk, onmiddellijk rustend op de zuilen of muren van een bouwwerk.

Art nouveau: Synoniem voor Jugendstil.

Bakgoot: Houten gootbak met een zinken binnenbekleding

Basiliek: Rechthoekige kerk met een verhoogd middenschip, hoger dan de zijbeuken.

Bel-etage: Eerste verdieping of hoofdetage, bij voorname huizen doorgaans gelegen boven een sou-

terrain en te bereiken via een monumentale trappartij.

Bovenlicht: Raam boven een deur of het bovenste raam van een venster.

Broderie: In geometrisch patroon gepland, gesnoeid en laag bij de grond gehouden gewas in tuinen naar de stijl van de Franse architect André Le Nôtre (1613-1700).

Chaletstijl: Term voor gebouwen die aan de (Zwitserse) chaletbouw herinneren met overstekende kappen met veel houtsnijwerk en vakwerk. (± 1870-1910).

Classicisme: Gebaseerd op de bouwkunst uit de Griekse en Romeinse oudheid, gebonden aan bepaalde verhoudingen. De zuil is het meest wezenlijke element.

Consistorie: Vergaderruimte bij een kerk.

Console: Uit de muur stekend geprofileerd stenen of houten deel ter ondersteuning van een balk, kroonlijst of balkon.

Cordonlijst: Uitspringende horizontale, veelal geprofileerde lijst langs een gevel, toegepast om door schaduwwerking de horizontale geleiding van de gevel te ondersteunen.

Dakoverstek: Dak dat vooruitsteekt ten opzichte van het eronder gelegen deel.

Dooptuin: Door een doophek omgeven ruimte rond de preekstoel in Nederlandse protestantse kerken.

Empirestijl: Bouw- en interieurstijl uit het begin van de 19^e eeuw, ten tijde van de Franse overheersing, gebaseerd op de hernieuwde kenismaking met de antieken d.m.v.

opgravingen e.d. Toepassing van elementen uit de Egyptische, Etruskische en Romeinse bouwkunst.

Engelse landschapsstijl: Romantische tuinstijl naar Engels voorbeeld. Kenmerkend zijn de slingerende paden en vijvers en de afwisseling van open en besloten beplanting.

Fronton: Driehoekige bekroning van een gevel, venster of ingang, naar klassieke trant.

Galerij: Overdekte gang met of zonder zuilen en bogen die buiten langs of door een gebouw loopt.

Gotiek: In het begin van de 12^e eeuw in Frankrijk ontwikkelde bouwkunst, de opvolger van de romaanse bouwkunst. In de constructiemethode wordt de massa van de overspanning d.m.v. ribben en zuilen gedragen. Het meest typerende motief is de spitsboog.

Grisaille: Schilderij in schakeringen van dezelfde kleur, meestal grijs of bruin. Stammend uit de oudheid maar veel in de 15^e tot de 18^e eeuw toegepast.

Jugendstil: Internationale decoratieve stijl (ca. 1895-1920), gericht op het vernieuwen van de vormtaal met gebruik van moderne materialen en toepassing van golvende lijnen en grillige patronen. Veel motieven zijn gestileerde flora- en faunamotieven. In Nederland ook bekend als: 'slaoliestijl' (naar een affiche van de Nederlandsche Oliefabrieken Calvé-Delft). In de architectuur zijn vloeiende lijnen, asymmetrie, de toepassing van grote bogen en de versiering met majolicategels (bont beschilderd) kenmerkende

stijlelementen. De Duitse variant is strakker, meer symmetrisch en geometrisch en vond in Nederland veel navolging. (Amsterdamse School)

Kruiskoosijn: Koosijn door een middenstijl (verticaal) en een tussendorpel (horizontaal) in vieren gedeeld. De twee onderste ramen zijn meestal draaibaar en van luiken voorzien.

Lodewijkstijlen: Verzamelnaam voor de Franse Lodewijk XIV-, XV- en XVI-stijl, perioden (1700-1800) in de ontwikkeling van de barok, het rococo en classicisme. De architectuur maakt gebruik van een klassieke opbouw en van aan de tijd gebonden ornamenten. De verschillen in versieringsmotieven komen vooral tot uiting in de interieur- en meubelkunst.

Mansardedak: Dakvorm waarbij het onderste deel van het zadeldak of schilddak steiler is dan het bovenste deel, waardoor een geknikte vorm ontstaat. Genoemd naar de 17^e-eeuwse Franse architect Mansart (1598-1666). Vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw toegepast bij kleine woningen om een grotere zolderverdieping te realiseren.

Mock-Tudorstijl: Neogotiek-stijl met spitsboogvensters, torens met kantelen en waaivormige gewelven geïnspireerd op de Britse gotiek.

Neoclassicisme: Architectuurstroming uit het einde van de 18^e eeuw en de eerste helft van de 19^e eeuw. Archeologische opgravingen en studies leidden tot hernieuwde interesse in de kunst van de klassieke oudheid. Kenmerkend is de toepassing van classicistische elementen als

frontons, kroonlijsten, zuilen, pilasters e.d.

Neogotiek: Herleving van de gotische bouwkunst. Sinds ca. 1740 als begeleidend verschijnsel van de romantische beweging, vooral in Engeland. Begin 19^e eeuw voortkomend uit de liefde voor het (door het middeleeuwse gildewezen bevorderde) ambacht, echtheid van materiaal en de eerlijkheid in constructie. In Nederland zijn vooral de neogotische kerken bekend, die in de tweede helft van de 19^e eeuw na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie zijn gebouwd.

Ontlastingsboog: Boog gemetseld in een muur boven een raam- of deuropening om het erboven liggende metselwerk te dragen.

Pilaster: Vierkante halfzuil. Vooral in de gevelarchitectuur van de renaissance en barok toegepast, vaak op de hoeken van een gebouw.

Pinakel: Uit de gotische bouwkunst afkomstig verticaal decoratief ornament, boven en naast vensters en portalen, op steunberen (ter verzwaring) en borstweringen.

Roedenverdeling: Bij een venster de verschillende kleine ruitjes die binnen één kozijn op hun plaats worden gehouden met behulp van houten latten of roeden.

Roevendak: Een schuin aflopend dak waarvan de bedekking bestaat uit in elkaar vallende zinkenplaten.

Schilddak: Dak met twee driehoekige schilden aan de smalle zijden en twee trapeziumvormige aan de lange zijden.

